

อันนัมสยามยทศตอนตน (พ.ศ. 2376)

ความตึงเครียดระหว่างสยามกับญวนสืบเนื่องมาตามทีกล่าวแล้วในบทตน ๆ เพื่อจะสรุปให้สั้นดังปรากฏในกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีข้อความสำคัญว่า

... ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ญวนขอเอาเมืองพุทไธมาศ ครั้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็กั้นเอาเมืองเขมรไปเป็นสิทธิของตัว มาถึงแผ่นดินปัจจุบันนี้ (คือรัชกาลที่ 3 ตอนตน) ญวนก็กั้นเอาเขตแดนเมืองเวียงจันทน์ไปอีกเล่า จึงเหลือที่จะอดทน ...¹

พอดีกับระยะ พ.ศ. 2376 พวกญวนที่เมืองไซงอนเป็นกบฏต่อพระเจ้าเวียงตนามมินนาง รัชกาลที่ 3 ทรงพระราชดำริว่าเป็นโอกาสที่จะเอาเมืองเขมรคืน และให้ญวนหายกำเริบเสียบ้าง ไทยจึงเปิดฉากการรบกับญวนขึ้นเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2376

แผนการสงคราม

การที่ญวนไต่มาขอให้ส่งกำลังไปช่วยต่อสู้กับกองทัพของพระเจ้าเวียงตนามมินนางนี้ ฝ่ายไทยเห็นเป็นโอกาสเหมาะที่จะเอาดินแดนเขมรกลับคืนมาเป็นข้อใหญ่ ส่วนการที่จะช่วยพวกขบถญวนป้องกันไซงอนหรือการจะรบกับกองทัพญวนที่จะลงมาจากกรุงเว เพื่อปราบปรามพวกขององกอเบโดยอย่างไรนั้น ดูไม่สู้จะได้อยู่ในความพิจารณานัก แต่ครั้นต่อมาเกิดความคิดที่จะเอาหัวเมืองไทยซึ่งตกไปอยู่ในใต้อิทธิพลของญวน — เพราะเจ้านุวงศ์จักร์ของญวนเข้ามาขึ้นคืน ข้อนี้จึงมาเป็นความมุ่งหมายขั้นที่สอง ส่วนการไปกวาดครัวทางฝั่งชายแม่น้ำโขงนั้น ในขั้นแรกเป็นเพียงความดำริที่จะรวบรวมใหญ่จนพะว้าพวังในการที่จะลงไปปราบหัวเมืองในญวนใต้เท่านั้น มิได้คิดจะยึดไว้เป็นดินแดนในความปกครอง ฉะนั้นจึงเป็นแต่ให้ไปกวาดเอาครัวมาไว้ภาคอีสาน เมื่อไม่ได้กะแผนการนี้ให้เป็นหลักฐานแนวแน่ลงไปเช่นนั้น

¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 67, จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3 ตอนที่ 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตติอักษร, 2502), หน้า 9 - 10

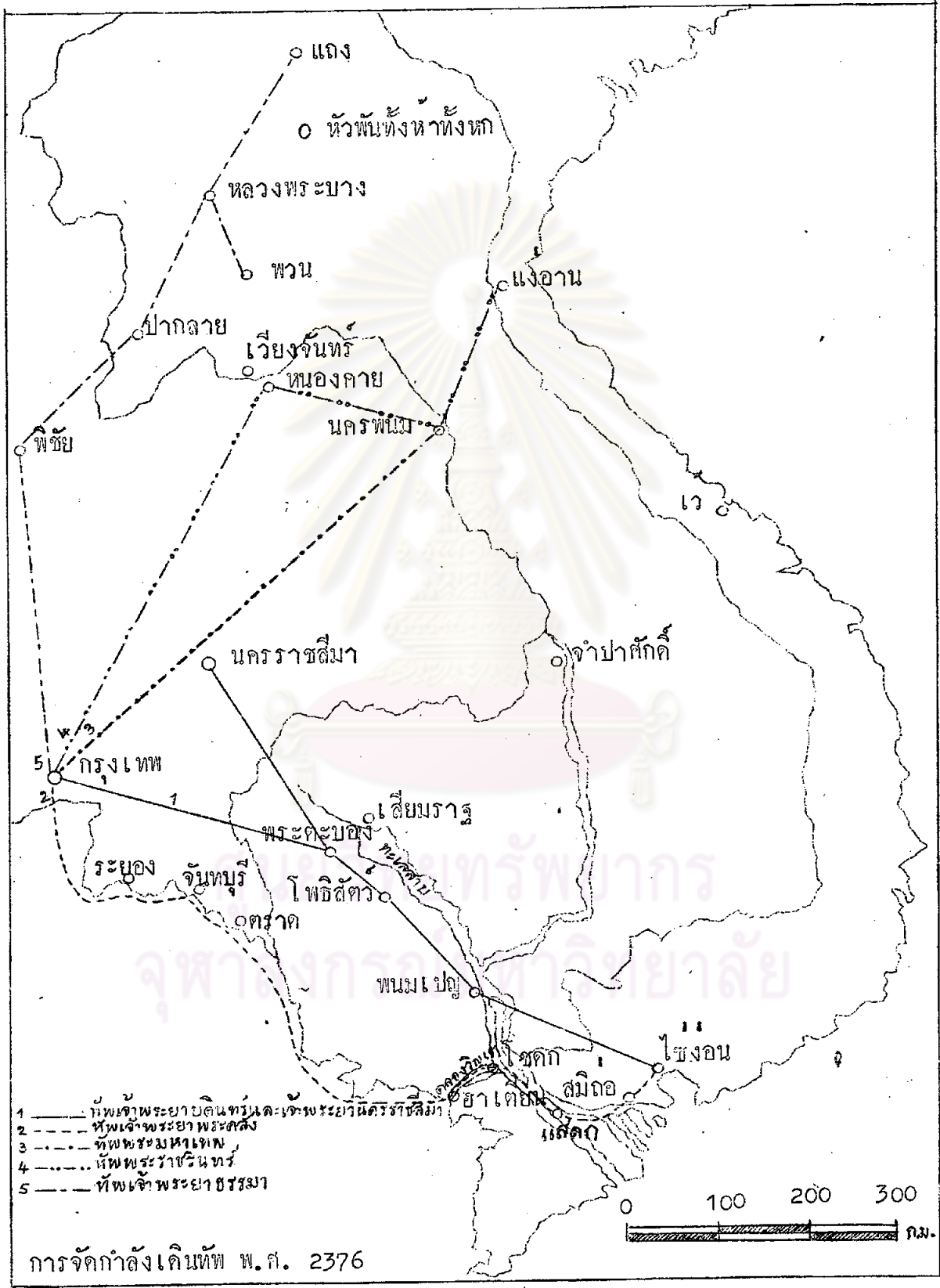
การสงครามอันนี้จึงมีลักษณะไม่แน่นอน แม้จะทำสำเร็จไปตามความมุ่งหมายก็เป็นการเน้นซ้ำ มีอุปสรรคต่าง ๆ มาก จนเกือบจะว่าไควว่าสำเร็จไปเองหรือเพราะโชคอำนวยมากกว่า

การจัดกำลัง

ตามที่ไคกล่าวมาแล้ว ความมุ่งหมายในขั้นต้น มีเพียงว่าจะเอาเมืองเขมรกลับคืนมาโดยไชกำลัง ฉะนั้น จึงโปรดให้ 1, เจ้าพระยาบดินทร์เดชา⁽¹⁾ (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายก เป็นแม่ทัพยกมีกำลัง 40,000 คน ไปสมทบกับกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์เดชา⁽²⁾ (ทองอิน อินทรกำแหง) และในกองทัพนี้โปรดให้ยกกองอิมและนักองค่วงโอรสสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เจ้ากรุงกัมพูชาของคกอนรวมไปด้วย เพื่อจะได้ไปเกลี้ยกล่อมเขมรซึ่งไม่นิยมญวนมาเข้าควย เป็นการเสริมสร้างกำลังทัพ และเพื่อจะได้เป็นที่ปรึกษาการสงคราม

(1) คือเจ้าพระยาราชสุภาวดี ว่าที่สมุหนายก แม่ทัพผู้มีฝีมือในคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ และเมื่อจัดการทางเวียงจันทน์เรียบร้อยแล้ว ได้รับสถาปนาเลื่อนขึ้นเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เดชา สมุหนายกใน พ.ศ. 2372 เป็นแม่ทัพที่ไคทำสงครามขับเคี่ยวกับญวน และช่วยเหลือจัดการบ้านเมืองเขมรถึง 14 ปี จนเมื่อท่านถึงอสัญกรรมใน พ.ศ. 2393 สมเด็จพระทริภิกษุราม เจ้ากรุงกัมพูชา (นักองค่วง) ระลึกถึงบุญคุณของท่านแม่ทัพไคไคใหญ่ลูกเกง 2 หอง ขึ้นที่หน้าคายใหญ่เมืองอัครมรัชย์ บันรูปเจ้าพระยาบดินทร์เดชาขึ้นไว้พระยาพระเชมรราชภูร เรียกว่า "ศาลองบดินทร์" มาจนทุกวันนี้

(2) ตามจดหมายเหตุนครราชสีมาว่าเป็นพระราชโอรสลับในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีและเจ้าหญิงยวนราชธิดาพระเจ้านครศรีธรรมราช ในสมัยรัชกาลที่ 3 ไคเป็นเจ้าพระยาบดินทร์เดชา และในคราวเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ๆ ยึดนครราชสีมาได้โดยง่ายเนื่องจากท่านเจ้าพระยาและพระยาปลัดไปราชการเมืองซุซันซ์ แต่ในที่สุดเจ้าอนุวงศ์ก็พ่ายแพ้แก่ไทย เจ้าพระยาบดินทร์เดชาได้ช่วยราชการในสงครามระหว่างไทยกับญวนตลอดมาจนถึง พ.ศ. 2386 เกิดป่วยต้องเดินทางกลับจากพระตะบองมารักษาตัวที่นครราชสีมา ถึงอสัญกรรมเมื่อวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2388 ท่านเป็นคนสกุลหลายสกุล เช่น อินทรกำแหง อินทิสหัส มหาณรงค์ ฯลฯ ในรัชกาลที่ 9 ไคพระราชทานนามสกุลรวมกันว่า "ณ ราชสีมา"

ครามในฐานะผู้เจนจัดภูมิประเทศเขมรด้วย กองทัพนี้เดินทางบกรอกไปเมืองพระตะบอง
 พนมเปญ แล้วรุกไปทางใต้ตรงไปไซงอน เข้าใจว่าจะให้ไปช่วยของภอเบโศยกกำจัดกองทัพ
 เมืองเวธเป็นโอกาส 2. ให้เจ้าพระยาพระคลัง⁽¹⁾ (ดิส บุนนาค) สมุหพระกลาโหม
 เป็นแม่ทัพเรือ กองทัพนี้เป็นกองทัพเรือมีกำลัง 10,000 จำนวนและชนิดของเรือไม่ปรา-
 กฏ ให้ออกทะเลตามจันทบุรี ตราก ฮาเตียน ไปตีเมืองบันทายมาศ แล้วเข้าคลองที่ฉนวนชุก
 ไหมไปออกแม่น้ำโขงที่เมืองไซคก⁽²⁾ แล้วไปเข้าคลองแสก ผ่านเมืองแสกไปสมทบกับ
 กองทัพกตีเมืองไซงอนพร้อมกัน 3. ให้พระมหาเทพ⁽³⁾ (ป้อม) กับพระยาวิเศษศักดิ์
 ไปเกณฑ์คนทางหัวเมืองลาวทางตะวันออก แล้วยกไปเมืองนครพนมเพื่อข้ามแม่น้ำโขงยกไป
 ทางเมืองมหาชัย เมืองพอง เมืองพลาน ตีแดนญวนที่เมืองล่าน้ำซึ่งญวนเรียกว่าแ่งอาน ได้
 กำลังเท่าใดไม่ปรากฏชัด 4. ให้พระราชรินทร์ (ชำ) เกณฑ์กำลังบริเวณเมืองอุดร หนอง-
 คาบ แล้วไปสมทบกับกองทัพพระมหาเทพที่นครพนมไปตีเมืองล่าน้ำ แต่ภายหลังต้องเปลี่ยน
 แผนใหม่ เพราะอุปสรรคบางอย่างซึ่งจะกล่าวต่อไป

ครั้งกองทัพทั้ง 4 ไค้ออกเดินทางจากกรุงเทพฯไปเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.
 2376 แล้ว รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริว่า หัวพันทั้งห้าทั้งหกที่ขึ้นแก่ญวนยังไม่มีใครไปตี

(1) พวกฝรั่งเศสมีรัชกาลที่ 3 มักเรียกกันว่า อรรคมหาเสนาบดี รั้งตำแหน่งเจ้า-
 พระยาพระคลังและสมุหพระกลาโหมใน พ.ศ. 2373 เมื่อเจ้าพระยาอัครมหาเสนา (น้อย)
 สมุหกลาโหมถึงอสัญกรรม ต่อมาในรัชกาลที่ 4 เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 และเรียกกันเป็นสามัญว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นบิดาของสมเด็จพระยาบรมมหา-
 ศรีสุริยวงศ์ (ชวง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ 5 ตอนต้น

(2) ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า โจ๊ก แต่อ่านตามภาษาอังกฤษ Chaudoc
 เป็นไซคก

(3) คือที่เป็นพระสุริยภักดีคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ และที่เจ้าอนุพลอยตัวไปส่ง
 ชาวที่กรุงเทพฯ

ควรจะแต่งกองทัพขึ้นไปตีเอาบรรดาหัวเมืองที่เคยขึ้นเวียงจันทร์ซึ่งเจ้านวงศ์เอาไปยกให้
 ญวนเสียนั้นกลับคืนมาเสียด้วย จึงโปรดให้กรมมหาดไทยมีท้องตราขึ้นไปเกณฑ์กำลังจากลาน-
 นาไทย มีเมืองแพร่ น่าน เป็นต้น ให้ได้พล 4,000 คนกำลังที่กระนั้นน้อยอยู่สักหน่อย แต่ความ
 มุ่งหมายเห็นจะเป็นแต่เพียงไปชู้มากกว่าจะยึดเอาไว้อจริง ๆ แล้วโปรดให้เจ้าพระยา-
 ธรรมราชา⁽¹⁾ (สมบุญ) กับเจ้าบุตรรองนครหลวงพระบางเป็นแม่ทัพ ให้ประชุมพลที่หลวง
 พระบาง ปรากฏว่าทัพเจ้าพระยาธรรมราชาไปทางเมืองพิชัย ไปตั้งที่ปากสาละยอน แล้วขึ้นไป
 หลวงพระบางวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2377 แล้วจึงเริ่มทำการเกลี้ยกล่อมได้เมืองพวน
 เมืองแดง และเมืองอื่น ๆ ต่อไป

การรบกับญวนตอนที่ 1 พ.ศ. 2376

กองทัพเรือเจ้าพระยาพระคลังไปถึงเมืองเขมร และรับเข้ามุกเมืองฮานเทียน
 ทันที ก่อนที่มันทายมาศคงจะครองเมืองฮานเทียนก่อน แต่ไม่ปรากฏว่าใครรบกันอย่างไร ฉะนั้น
 จึงน่าจะสันนิษฐานว่าการไปตีเป็นการจู่โจม พอไปถึงก็คงเข้าตีเมืองฮานเทียนได้โดยง่าย
 จึงไม่มีรายการรบพองอย่างใด เสด็จจะรุกเข้าไปตามลำน้ำมันทายมาศไปตั้งประชิดเมืองนี้
 ไต่สู้รบกับญวนวันหนึ่ง ไทยก็เข้าเมืองไคและรักษาเมืองนี้ไว้ ญวนพลเมืองมันทายมาศพากัน
 หนีเข้าคลองวิญเตซึ่งไทยเรียกว่าคลองซุคใหม่ไปเมืองโซตก เจ้าพระยาพระคลังยกทัพตาม
 ไป ทัพเรือไทยนำเรือใหญ่ขนานเข้าไปเป็นคับ นำปืนใหญ่ตั้งหน้าเรือเป็นคับสี่แถว ไต่ยิง
 โต้ตอบกันอยู่ทั้งสองฝ่าย สองวันกับคืนหนึ่ง ภายหลังกองทัพสุริ-นทรามาตย์ กองหลวงชาติ-
 สุรินทร์ กองพระยาสุนทรานุรักษ์ ทั้ง 3 กองลุยบึงอ้อมไปตีทางหลังเมืองโซตก สามารถ

(1) เดิมดำรงตำแหน่งพระยาบำเรอภักดิ์ เมื่อเจ้าพระยาธรรมราชา (เทศ) ถึง
 อสัญกรรม โปรดฯ ให้พระยาบำเรอภักดิ์ (สมบุญ) ดำรงตำแหน่งแทน และใน พ.ศ. 2376
 เจ้าพระยาธรรมราชา (สมบุญ) ได้เป็นแม่ทัพไปปราบหัวเมืองขึ้นของเวียงจันทร์ ถึงอสัญกรรม
 เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2389 ในหนังสือตำนานเสนาบดีกรุงรัตนโกสินทร์ ของขุนวรกิจพิศาล
 (เปล่ง สุวรรณจิตติ) มีว่า ทานเจ้าพระยาธรรมราชานี้เป็นต้นตระกูลขุนนางบ้านตึกซึ่งอยู่หลัง
 วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ

เข้าเมืองได้ ญวนเห็นดังนั้นก็ตกใจพากันอพยพลงเรือหนี หึ่งเมืองไป เจ้าพระยาพระ-
คลังได้ให้แม่ทัพหน้า คือ พระยาราชวังสัน พระยาสุรเสนา พระยาสุนทรานุรักษ์ อัยการ
เมือง จัดการถายลำเลียงเสบียงอาหารนอกเมืองมาไว้ในเมือง เต็มทุกยุงนาง จัดทหาร
รักษากำแพงเมือง ส่วนกองทัพใหญ่เจ้าพระยาพระคลังพักอยู่ที่ค่ายใหญ่ของญวนหน้าเมือง
โชกค และได้จัดให้คนไปสืบราชการฝ่ายทัพบกของไทยและทัพญวนด้วย

ในระหว่างนี้ กองทัพบกของเจ้าพระยาบดินทรยกเข้าไปทางเมืองพระตะบอง และ
รุกเลยไปทางใต้ไปเมืองโพธิ์สัควังไปกรุงพนมเปญ ครั้นนี้กองทัพจันทร์ทราบรายงาน
กองทัพไทยยกลงไปที่ไม่คิดสู้ ครั้นจะยอมสวามิภักดิ์ก็ยังไม่เกรงไทยอยู่ ไม่นั่นใจว่าจะได้รับ
อภัยโทษ จึงรีบหนีไปหาญวนที่ไซ่งอน เข้าใจว่าไปพึ่งกองทัพของเครื่องมัญเกียง ฉะนั้น
ไทยจึงยกถึงกรุงพนมเปญได้โดยง่าย เจ้าพระยาบดินทรจัดการแบ่งกองทัพให้อยู่กับนักองค-
อิม นักองคตวง ที่พนมเปญ เพื่อตั้งเกลี้ยกล่อมพระยาพระเขมรที่เหลืออยู่ตามหัวเมืองเขมร
และป่าดง สำหรับเป็นกำลังของกองทัพต่อไป และจัดการบ้านเมืองให้เป็นศูนย์เสบียงอา-
หารและเป็นศูนย์บัญชาการของทัพไทยด้วย

ส่วนเจ้าพระยาบดินทรยกลงไปทางใต้จะข้ามลำน้ำโขงที่เมืองบาพนม เพื่อเดินบก
ไปเมืองไซ่งอนตามแผนการรบที่กำหนดไว้ แต่ครั้งนี้ได้ข่าวจากผู้สืบราชการของเจ้าพระยา-
พระคลังว่า กองทัพเรือยึดได้เมืองบันทายมาศแล้ว เลยมาตั้งอยู่ที่เมืองโชกค เจ้าพระยา-
บดินทรทราบอวยว่าเจ้าพระยาพระคลังยังไม่เคยไปในราชการสงครามแถบภูมิภาคนี้เลย
เกรงว่าจะได้รับความลำบาก จึงคิดจะลงไปพบปะเพื่อทำการปรึกษาหารือราชการสงคราม
กัน เพราะการนำทัพในสมัยรัชกาลที่ 3 มีข้อที่นาสั่งเกิดอยู่อย่างหนึ่ง คือ ไม่ทรงมอบให้
ผู้หนึ่งผู้ใดเป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิบังคับบัญชาเด็ดขาดแต่ผู้เดียว มักแบ่งกำลังเป็นหลายกอง
ต่างเป็นอิสระแก่กัน หรือบางทีในกองทัพเดียวให้มีผู้บังคับบัญชาที่มีฐานะเท่า ๆ กัน 2 คน
หรือหลายคน คล้ายกับว่า "ตั้งกรรมการ" บังคับบัญชา ฉะนั้น การทำศึกสงครามจึงมักขาด
ศกษเด็ดขาด การรับผิดชอบ ซึ่งเป็นเหตุให้ปราศัย หรืออย่างน้อยก็ทำหน้าที่ไม่สำเร็จ แต่
เมื่อไปทำการไม่สำเร็จ ก็มักไม่ได้รับโทษทัณฑ์อย่างไร หรืออย่างมากก็ถูกทรงคอนชอติให้
ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะไม่มีพระราชประสงค์ที่จะให้อ่านาจสิทธิขาดอย่างหนึ่ง หรือไม่ทรงไว้

วางพระราชฤทัยใครอย่างหนึ่ง ฉะนั้น เมื่อเจ้าพระยาบดินทรโมได้เป็นผู้บัญชาสิทธิขาด จึงเกรงว่าการร่วมมือกันดำเนินการจะบกพร่อง จึงได้ใช้ปฏิภาณไปทำการติดต่อปรึกษาหารือประชุมวางแผนกันเสียก่อนที่เมืองโขลก

เจ้าพระยาบดินทรโมได้สืบถามเขมรถึงเส้นทางบกและทางเรือที่จะไปเมืองไซงอน ซึ่งพระยาพระเขมรผู้ใหญได้ทำแผนที่ชี้แจงให้ จึงนำมาอธิบายให้เจ้าพระยาพระคลังทราบ กล่าวคือ เนื่องจากทางลำแม่น้ำใหญ่จะลงไปไซงอนนั้น แยกเป็นสองแคว ควบลำแม่น้ำโขงที่ไหลลงมาแต่เมืองลาวสิบสองปันนานั้น เมื่อไหลลงมาถึงทะเลสาบเมืองเขมรแล้ว แยกออกที่บาพนมเป็น 2 แคว แควข้างซ้ายลงไปเมืองแสตก ลงให้ ถึงตำบลท่าสะคือ ซึ่งเป็นชัยภูมิที่ญวนตั้งค่ายไว้ และเป็นทางรวมทั้งทางบกและทางเรือ ฉะนั้น ถ้าฝ่ายไทยลงไปถึงท่าสะคือแล้ว จะต้องแตกกองทัพยกขึ้นไปรักษาคานทางของท่าสะคือ เพื่อให้ทัพเรือเคลื่อนลงไปออกปากน้ำเมืองไซงอนได้สะดวก แลลำน้ำทางท่าสะคือนี้ ฤดูแล้งน้ำตื้นเรือใหญ่ไปไม่ได้ ส่วนแควข้างขวาเป็นลำแม่น้ำใหญ่ไหลมาแต่ทางเหนือ แยกที่เมืองบาพนมลงไปทางขวาถึงเมืองโขลก แล้วแยกเป็น 2 แคว แยกกันที่ตำบลปากงวมซึ่งจิวรายแยกขวามือไปออกปากน้ำเมืองปาสักลำหนึ่ง และไปออกปากน้ำเมืองสมิถ์ทางซ้ายมืออีกลำหนึ่ง

อนึ่ง เมืองญวนนั้น มีแม่น้ำแยกย้ายเป็นหลายแคว ในระหว่างแควที่แยกย้ายกระหนาบแผ่นดินนั้นมีลำคลองใหญ่น้อยมากมายลัดไปได้ คลองทั้งหลายเหล่านั้นเป็นคลองตื้น ๆ ทุกคลอง เรือใหญ่เช่นเรือรบของไทยเดินไม่ได้ แต่เรือรบของพวกญวนมีหลายชนิด เป็นเรือเล็ก ๆ ท่องตื้นแจวมาได้ตามคลองที่ตื้น ๆ ฉะนั้น เจ้าพระยาบดินทรโมได้เตือนเจ้าพระยาพระคลังว่า

... เจ้าคุณอย่าไว้ใจว่าคลองตื้นญวนจะมาได้ ถ้าคิดอย่างนั้นก็เสียราชการ ญวนมีเรือเล็กเรือใหญ่หลายชนิดมากนัก เพราะวาخانเมืองเขาเอง ไม่เหมือนเรามาทางไกลมีเรือเล็กเอามาไม่ได้ควยเป็นทางทะเลมายาก เพราะฉะนั้นจึงว่าทางเรือเสียเปรียบญวนอยู่หนอยหนึ่ง ขอให้เจ้าคุณพระคลังต้องระวังทาง

คลองลัดต่างๆใหม่าก ...¹

อย่างไรก็ตาม ในระหว่างแม่น้ำทั้งสองแควที่กล่าวมานั้น มีคลองวามะนาวคลองเดียวที่กว้างและลึกพอที่เรือรบของไทยสามารถเดินได้ทั้งฤดูแล้งและฤดูน้ำ จึงตกลงกันเป็นเอกฉันท์ว่า ทหารเรือจะตอกลงไปตามคลองวามะนาวไปเมืองแสดก สมิตถ์ ถึงไซงอน แต่ในระหว่างคลองวามะนาวนี้ มีเกาะซึ่งเกิดขึ้นเองตรงกลาง เป็นเกาะดินสูงและยังมีภูเขาซึ่งภูวนิไซเป็นป้อม เกาะนี้ภูวนิไซเรียกว่า "เกาะเจียนชาย" ไทยเรียกว่า "เกาะแดง"⁽¹⁾ เกาะนี้จึงเป็นจุดที่มั่นสำคัญของภูวนิไซ เพราะมีคลองเล็ก ๆ หลายคลองลัดมาแต่แม่น้ำอื่นอีกได้หลายทางมารวมกันที่เกาะแดงจึงเป็นทางรวม เป็นชัยภูมิที่ดีของภูวนิไซ ซึ่งมีทั้งทางหนีที่ไล่และที่แอบซุ่มล่อวางซำศึกได้เป็นอย่างดี ดังนั้น ที่เกาะแดงนี้จึงสำคัญมากซึ่งทหารเรือจะตอกลง ส่วนทัพบกตามแผนเดิมนี้จะเดินคัตทางป่าไปซามที่ท่าซามเมืองบาพนม บรรจบกับทัพเจ้าพระยาบดินทรเดชา และทัพวังหน้าซึ่งยกล่วงหน้าไปก่อนเพื่อยกเข้าตีทัพภูวนิไซที่ยกมาล้อมเมืองไซงอน ที่เกาะแดงไม่ใช่น้ำที่ของทัพบก แต่เนื่องจากเจ้าพระยาพระคลังยังไม่เคยทัพศึกในแถบนี้ จึงตกลงกันเปลี่ยนแผนการรบเสียใหม่ โดยเจ้าพระยาบดินทรเดชาจะรวมไปทางเรือควย เพื่อช่วยคิกอ่านแก้ไขในการทัพเรือ ส่วนทัพบกนั้นจะมีตราบังคับสั่งให้แม่ทัพนายกองทัพบกหลายนายรีบยกไปก่อนได้ เพราะทัพบกมีผู้คนมากมายและนายทัพนายกองล้วนเข้มแข็งทุกกอง อาทิเช่น เจ้าพระยาบดินทรเดชา (ทองอิน) พระยาราชธิราช (เสือ) พระยาสีหราชเดโช (แยม) พระยาพิไชยสงคราม (เพ็ช) พระยาวิชัยณรงค์ พระยาจา-

¹ ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา สมุหนายกรัฐมนตรีที่ 3 (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานประชุมเพลิงศพคุณหญิงคุณ ประเสริฐสุนทรศรัย พ.ศ. 2504), หน้า 96.

(1) เกาะแดงนี้ไทยเคยเสียให้แก่ภูวนิไซมาครั้งหนึ่งแล้ว ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้งเมื่อสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เป็นแม่ทัพมารบภูวนิไซ จนต้องรับพระราชอาญาจำอยู่ในระหว่างโฑ เป็นเวลานาน

แสนยากกร วังหน้า พระยานครสวรรค์ พระยากำแพงเพชร พระยาพิไชย พระยาพิจิต พระยารามกำแหง พระยาราชสงคราม ท้าววังหน้าก็มีพระยามณเฑียรบาล พระยาราชโยธา พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาสุรินทรราชเสนี พระยาสุเรนทรราชเสนา ฯลฯ

อนึ่ง เจ้าพระยาพระคลังมีข้อวิตกที่ใดกวาดตอนเอาครัวชาวบันทายมาศมาบ้างเกรงว่าจะเป็นภาระในการเดินทัพต่อไป จะซึ่งไว้เมืองโขศกกก็ไม่ไว้ใจด้วยมีชายฉกรรจ์ถึง 80 คน เจ้าพระยาบดินทร์จึงยอมรับบาสั่งให้มาพวกชายฉกรรจ์ผู้นั้นเสียสิ้น แสดงถึงการตัดสินใจอย่างเฉียบขาดของแม่ทัพ และตอนนี้แม่ทัพทั้งสองตกลงรวมกำลังกันไปที่เมืองแสดก แต่เจ้าพระยาบดินทร์ไม่ไว้ใจทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง จึงให้เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอิน) พระยาราชนิกุล (เสือ) คุมทัพหัวเมืองเหนือ และทัพนครราชสีมากำลังประมาณ 7,000 ยกจากเมืองบาพนมข้ามแม่น้ำนอยตรงไปเมืองโขงอน เพื่อเข้าตีเมืองนั้นพร้อมกันกับกองทัพบกทัพเรือ "กองทัพกองนี้ที่จริงก็เท่ากับปล่อยให้ขาดลอยไป เพราะไม่มีการติดต่อกันอีกเลย จนไปสังเกตว่าพวกเขมรชาวเมืองแสดกกิริยาอาการกระด้างกระเดื่อง"¹ จึงสืบตามดูก็ได้ความว่า กองทัพไทยทั้งทัพบกและทัพเรือลอยไปหมดแล้ว กองนี้เลยลอยไปบ้าง ดังจะไดกล่าวต่อไป

ส่วนกองทัพบกของเจ้าพระยาบดินทร์ เมื่อได้แยกกองทัพเจ้าพระยานครราชสีมาไปแล้ว ก็จัดกองทัพหน้าขึ้นใหม่ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิมใจใจ) เสนาบดีกรมนา ยกไปตามลำแม่น้ำเมืองโขศกก ลงลงทางคลองวามะนาวเพื่อจะไปเมืองแสดก แต่กองทัพหน้านี้ได้ปะทะกับทัพญวนซึ่งมีกำลังประมาณ 3,000 คน ขององท่าตานคายทานกัองจันเบีย⁽¹⁾ ซึ่งตั้งรักษาปากคลองวามะนาวตอนใต้ คือ ทางที่จะไปเมืองแสดก ทัพหน้าของไทยได้สู้รบกับญวนอยู่ตลอดวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2377 ยังไม่แพ้ชนะแก่กัน

¹Jean Moura, Le Royaume du Cambodge Tome II (Paris: Ernest Leroux, 1883), p. 109.

(1) คือจะเป็นคนเดียวกับที่พงศาวดารญวนเรียกว่า พอเรญรี

ทัพบก เจ้าพระยาบดินทร์ยกตามลงไปทันยิงโต้ตอบกัน เจ้าพระยาบดินทร์ได้ให้พระยาภักดี-
ภูบาลคุมทัพบกซึ่งมาเรือเล็กแต่เมืองเขมรนั้น ยกพลขึ้นบกตั้งค่ายประชิดค่ายญวนติดเนื่องกัน
เป็นวงพาคั้ง 2 ฟากคลองวามะนาว แต่ญวนมีกำลังมากกว่าที่ทัพไทยแตก พอถึงขณะนั้น
ทัพเรือฝ่ายไทยยกมาทัน เข้าไล่ยิงญวน ญวนเห็นไทยมีกำลังมากกว่าประกอบกับเสียค่าย
แก่ไทยไปแล้ว 2 ค่าย แม่ทัพญวนของท่าตานและองจันเบ็ยจึงพารี้พลถอยหนีไปอยู่ปากคลอง
วามะนาวข้างเหนือ ซึ่งเป็นคลองเล็กแยกจะลงไปทางเมืองแสดกที่ตรงนี้มีค่ายเกาะซึ่งญวน
ได้สร้างไว้เมื่อคราวญวนมาตั้งรับทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ ค่ายนี้ญวนซ่อมเอาไว้จึงยังใช้
เป็นที่มั่นตั้งรับไทยได้

ฝ่ายไทยเห็นว่าญวนถอยไปตั้งรับที่ค่ายซึ่งตั้งไว้ป้องกันทางจะลงไปเมืองแสดก
อย่างมั่นคง ก็คิดจะรวมกำลังทัพบกทัพเรือเข้าตีให้พร้อมกัน แต่มีข้อวิตกกังวลว่า เมื่อ
ญวนเห็นทัพเรือฝ่ายไทยยกลงไปประชิดค่ายญวนที่ปากคลองแสดกพร้อมกัน ญวนจะเอาเรือ
รบอ้อมเข้าคลององเจือง แล้ววกขึ้นมาทางเหนือมาตีสะกักหลัง ฝ่ายไทยจะถูกเป็นศึก
ชนาบระหว่างข้าศึก อีกประการหนึ่งทางที่ไทยจะยกลงไปตีค่ายเกาะที่ปากคลองแสดกนั้น
ในครึ่งทางมีเกาะใหญ่ ๆ อยู่หลายเกาะ ซึ่งเป็นที่มั่นสำคัญของญวนตั้งสะกักอยู่เพื่อตัดท้าย
พลกำลังฝ่ายไทยได้ ดังนั้นเจ้าพระยาบดินทร์จึงจัดให้พระยาณรงค์ฤทธิ์โกษา กับพระยา
วิเศษสงครามยกพลไปตัดไม้ทำเขื่อนท้นบปิดปากคลององเจืองไว้ มีให้ญวนนำเรือรบเล็ก ๆ
ลัดตัดมาในคลององเจืองออกแม่น้ำใหญ่มาตีตัดหลังท้ายพลกองทัพเรือไทยได้ และให้พระ-
ยาวิเศษสงครามนำเรือรบไทยตั้งรักษาปากคลององเจืองไว้ให้มั่นคง มีให้ญวนมารื้อถอน
ท้นบที่ปิดไว้เป็นอันขาด นอกจากนี้ยังให้บาทหลวงฝรั่งเศส ชื่อ เป้ ที่ไปในกองทัพ
พระยาวิเศษสงครามไปเกลี้ยกล่อมพวกญวน เขารีตซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่คลององเจืองด้วย
ปรากฏว่าได้ผลดี ได้พวกญวนเขารีตมาสวามิภักดิ์ถึง 300 คน ทั้งนี้ เพราะพระเจ้ามิน-
มางทรงกดขี่พวกคริสตังหนักขึ้นทุกที ฉะนั้น พวกคริสตังจึงเกลี้ยขังพระองค์มาก

ในขณะเดียวกัน เจ้าพระยาพระคลังจัดให้หลวงฤทธิธรรณแรง หลวงกำแหงธนะบุษย์
ยกไปจุกช่องปิดคลองจอบแค ซึ่งญวนสามารถลัดมาออกไปปากคลองแสดกได้ ส่วนเจ้าพระยา-
บดินทร์จัดกองทัพที่จะยกลงไปตีค่ายญวนที่ตั้งอยู่ปากคลองวามะนาวที่แยกไปเมืองแสดกนั้น

โดยให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นแม่ทัพหน้ายกลงไปก่อน พระยาเดโชท้ายน้ำยกลงไปเป็นล่า-
 คับ พระยานายทัพนายกองลวนทัพเรือทั้งสิ้น ยกลงไปเป็นพวก ๆ กอง ๆ พระยาเดโช
 ท้ายน้ำนั้นยกไปถึงที่ตำบลทางวังข้ามใกล้กับค่ายญวนที่ปากคลองวามะนาว จับญวนได้ไพร่
 4 คน นาย 2 คน ส่งมาให้เจ้าพระยาบดินทร์สอบถามไต่ความว่า พระเจ้าเวียงคันทมาไช
 ไหทองเตียนกุนขุนนางผู้ใหญ่ในกรุงเว เป็นแม่ทัพใหญ่คุมไพร่พลสองหมื่นยกมาตีเมืองไชงอน
 ที่เป็นขบถนั้น และยังกำลังล้อมเมืองไชงอนอยู่ ครั้นรู้ข่าวกองทัพไทยยกมา องเตียนกุน
 แม่ทัพใหญ่จึงให้กองห้าพัน องจันเปีย เป็นแม่ทัพแบ่งไพร่พลในกองทัพใหญ่ออกไป 3,000 คน
 ไปยกมาปะทะทัพไทยไว้ก่อน แล้วองเตียนกุนแม่ทัพใหญ่มีหนังสือไปเกณฑ์ไพร่พลตามหัวเมือง
 ไหขุน้อยอีก จะเกณฑ์ไพร่พลให้ได้ถึงหมื่นเศษแล้วเมื่อใดจะให้กองกวาดตัก กับองพ้อโดย
 เป็นแม่ทัพใหญ่ยกลงมาเพิ่มเติมรับกองทัพไทยอีก และบัดนี้กำลังเดินทัพมา นอกจากนี้อง-
 เตียนกุนยังแบ่งกองทัพเรือ 400 ลำ ไหทองลันบินเป็นแม่ทัพเรือยกมาตั้งอยู่ชานานแล้ว แต่
 จะมีไพร่พลมากน้อยเท่าใดหาทราบไม่ ส่วนกรุงเวนั้นได้เตรียมกำลังทหาร ช่าง มา มา
 อีกมาก แต่ทัพเหล่านี้จะมาตีทัพไทยหรือจะไปตีทัพขบถไชงอนยังไม่ทราบแน่

ฝ่ายไทยไม่ไว้ใจแก่ราชการ ได้ให้พระยาเพชรปानीไปขอกองทัพข้างเขมรที่นัก-
 องอิม และนักองควง จากเมืองพนมเปญมาเพิ่มเติมอีก เจ้าพระยาบดินทร์และเจ้าพระยา-
 พระคลังยกทัพเรือใหญ่ไปตั้งใกล้ประชิดค่ายญวนที่ปากคลองแสตด ตั้งรอกอยู่ใกล้ข้างตึก
 และครั้นเวลากลางคืน ญวนโค่นทำแพไฟพลอยไหลลอยตามลำน้ำมาเพื่อจะเผาเรือรบไทย แต่
 หากพวกญวนทำไม่ถูกวิธี คือ ปล่อยให้เรียงกันมาเป็นแพ ๆ ไม่พร้อมกัน แพไฟลอยเป็นทิวไป
 ตามสายน้ำคล้ายลอยกระทง เรือรบฝ่ายไทยจึงมีใครประสพอันตรายเลย เพราะเรือรบ
 ไทยรู้จักการพิไชยสงครามว่า ถ้าจอดเรือรบหรือทอดสมอเรือรบนั้น ห้ามจอดและทอดสมอตรง
 ที่กระแสน้ำเชี่ยว เลขเป็นอันขาด เพราะกลัวจะถูกแพไฟของข้าศึกที่จะลอยตามน้ำมาไหม้
 เสีย

ครั้นวันที่ 28 มกราคม แม่ทัพไทยทั้งสองปรึกษากันว่า ญวนตั้งอยู่ในค่ายมีกองทัพ
 เรือทอดกันขวางลำน้ำไว้ ฉะนั้น ถ้าจะตีก็ต้องเข้าโจมตีพร้อมกันทั้งทัพบกทัพเรือ ญวนจะ
 ไล่พะว้าพะวังทั้งทางบกและทางน้ำ ญวนจะได้มาช่วยกันไม่ได้ — และกำลังจะออกลง

ดังนั้น จึงนัดหมายว่าเวลา 3 นาฬิกาในวันที่ 30 มกราคม ทัพบก ทัพเรือ ซึ่งตอนนั้นแยก
 หน้าที่กันจะเข้าตีค่ายและทัพเรือของญวนพร้อมกัน เจ้าพระยาบดินทรเดชาสั่งให้นายทัพบก
 ทัพบกกับเรือเล็กให้ขึ้นบกจัดการตระเตรียมเป็นทัพบก ขณะนั้น กองทัพข้างเขมรที่พระยา
 เพ็ชรปาลีคุมมาตั้ง จึงให้พระยาจาแสนบดินทร์บริบาลคุมทัพข้างยกไปช่วยด้วยกองหนึ่ง ให้
 พระยาเกียรติ พระยารามกุมกองทัพรามัญเป็นกองหน้า ให้พระยาสุนทรสงครามสุวรรณราช-
 การเมืองสุพรรณบุรีกำกับทัพรามัญ ส่วนทัพเรือนั้นเจ้าพระยาพระคลังจัดให้เจ้าพระยาพล-
 เทพเป็นแม่ทัพหน้า พระยาราชวังสันนำหน้าเจ้าพระยาพลเทพ พระยาอภัยภักดี(1)

พระยาเพชรบุรี พระยาราชบุรี พระยาระยอง พระยาตราข พระยานครไชยศรี พระยา
 สุนทรสงคราม เป็นปีกซ้ายปีกขวาของกองทัพหน้า ให้พระยาเดโชท้ายน้ำเป็นกองหนุนทัพ
 หน้า มีลูกกอง คือ พระยาเทพวรชุน พระยาพิพิธโกษา พระยาวิสูตรโกษา พระยานเรนทร-
 ภักดีโกษา พระอนุรักษโยธา พระโยธาสงคราม พระวิสูตรวารี พระภิมย์ภักดี พระกัลยา-
 ภักดี หลวงทองสาคร หลวงสุนทรวารี หลวงทิพยธारा พระสุนทรพิทักษ์ พระสุนทรภักดี
 หลวงลักษณะมานา หลวงมหาพิชัย หลวงรฤทธิธรรงค์ ขุนทองสีดาลามญวน ฯลฯ

ครั้นเกณฑ์ทัพบกทัพเรือจัดการไว้พร้อมแล้วทั้งสองทัพ การรบจึงเปิดฉากขึ้น
 เจ้าพระยาบดินทรเดชาคุมกองทัพบกยกโจมตีเข้าปล้นค่ายญวนทางบก และบุกขวากหนาม
 เข้าไปจนถึงเสาค่ายญวน ขณะนั้น เป็นเวลาชุกชุมมีหมอกกลางเต็มไปหมด ญวนไม่เห็น
 กองทัพไทยถนัดจึงจุดพลุขึ้นรอบค่ายสว่าง เห็นตัวพลทหารไทยได้ถนัด ซ่อนเป็นพยานให้
 เห็นว่า ความพร้อมทางการทหารของญวนดีกว่าไทยมาก ญวนได้วางปืนใหญ่ ปืนคาบ
 ศิลา ระดมออกมาจากค่ายของรพลทหารไทยล้มตายเป็นอันมาก ที่เหลือตายทนกระสุนปืน
 ไม่ได้ ต้องลาถอยออกมาจากที่ล้อมค่ายญวน ครั้งนั้นไทยจะหักปล้นค่ายญวนต่อไปไม่ได้
 ด้วยรพลล้มตายมาก เจ้าพระยาบดินทรเดชาจึงสั่งให้พระยาจาแสนบดินทร์นำกองทัพข้าง

---

(1) พระราชพงศาวดารเรียก อภัยไฉนฤทธิ ชื่อเดิมว่า บุนนาค ซึ่งต่อมาได้เลื่อน
 ขึ้นเป็นเจ้าพระยาอมราช แทนเจ้าพระยาอมราช (พุนหรือทองพูน) ซึ่งถึงแก่อสัญกรรม

คุมทหารช่างยกเข้าปล้นหลายค่ายฉนวนอีกครั้งหนึ่ง แต่ปรากฏว่า ฉนวนยิงปืนใหญ่ถูกช่างล้ม
ตายลง 13 เชือก เพราะขณะนั้นเป็นเวลาว่างฉนวนเห็นตัวช่างโค่นไม้ ดังนั้น แม่ทัพยก
จึงให้กองทัพล่าถอยมาก่อน และเตรียมบุกครั้งต่อไป

ฝ่ายทัพเรือ นั้น เจ้าพระยาพระคลังให้ทัพเรือทั้งปวงยกเข้าตีทัพเรือฉนวนที่ตั้ง
ขวางแม่น้ำนั้นพร้อมกันกับทัพบก ฉนวนเห็นว่าไทยยกลงมามากจึงแยกทัพเรือออกแล้วแจว
เลียบฝั่งแม่น้ำขึ้นมาเป็นทำนองตั้งปีกกา เมื่อทัพเรือไทยยกลงไปใกล้ทัพเรือฉนวน ๆ ก็ยิง
ปืนไฟใหญ่ออกมา ฉนวนตั้งสู้รบเป็นสามารคมเต็มทั้งแม่น้ำ ตั้งทัพเรือเป็นหน้ากระดาน แล้ว
ตั้งโอบขึ้นมาตามฝั่งน้ำทั้งสองฝาก ไม่มีช่องทางน้ำที่เรือรบไทยจะลงไปยิงปืนโต้ตอบได้
บ้าง เมื่อถูกฉนวนเอาปืนยิงอย่างหนักเช่นนี้ พวกกองทัพเรือก็พากันครั่นคร้าม ในชั้นแรก
เรือรบที่ไปข้างหน้ามีเรือพระยาอภัยรณฤทธิ์ กับเรือพระอนุรักษโยธา ออกไปข้างหน้าก่อน
แต่เรือพระยาท้ายน้ำนั้นพอลงสมอขึ้นแล้วแทนที่จะแล่นตามไปกลับเข้าจอดแอบคลังเสีย
ครั้นพระยาอภัยรณฤทธิ์กับพระอนุรักษโยธาเห็นคนไปแต่ 2 ลำเท่านั้น โดยที่ทัพหนุนไม่ยก
ลงมาช่วย ก็เกิดตกใจขึ้นมาเลยถอยกลับมาจอดเสียดูด้วยกัน เรืออื่นเลยพากันแอบเข้าจอด
ข้างฝั่งกันเสียบ้าง ครั้นเจ้าพระยาพระคลังเห็นดังนั้นก็รีบลงเรือเล็กเที่ยวไล่เรือรบให้
ถอยสมอลงไปโดยเร็ว แต่พวกผู้บังคับบัญชาเรือรบพอเห็นแม่ทัพมาก็ทำเป็นที่ว่ากำลังถอย
สมออยู่ ครั้นแม่ทัพเลยไปเร่งลำอื่นก็หยอนสมอลงอีก ทำอย่างนี้ตาม ๆ กันไป จำพวก
ข้าราชการที่แสดงความซลาดเช่นนี้ ในพระราชพงศาวดารว่า ที่เป็นชนผู้ใหญ่มิเจ้าพระยา
พลเทพ พระยาราชวังสัน พระยาเพชรบุรี และที่เป็นผู้ใหญ่พระยา พระหลวง เป็นนาย
ลำอื่นอีกเป็นอันมาก แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระคลังไม่มีความเด็ดขาดพอที่จะบังคับ
ให้บรรดาแม่ทัพนายกองในบังคับบัญชาของตนกระทำการรบตามหน้าที่ได้ กองทัพเรือจึง
เป็นอันหยุดอยู่เฉย ๆ ซึ่งจะทำให้ฝ่ายไทยเสียหาย และเสียโอกาสอย่างมากในการรบ
ครั้งนี้

ฝ่ายกองทัพเรือฉนวนแจวขึ้นมาถึงท้ายแหลมวามะนาวไม่เห็นเรือรบไทยยกลงไปต่อ
สู้ ก็รู้ว่าทัพเรือไทยถอยหนีแล้ว ฉนวนเห็นได้ทีจึงแบ่งกำลังอยู่รักษาทางน้ำที่แหลมวามะนาว
บ้าง ที่เหลือก็รวมกำลังกองทัพเรือไปช่วยยิงกองทัพบกไทยที่กำลังเข้าปล้นค่ายฉนวน เจ้า-

พระยาบดินทร์ เห็นทัพเรือญวนยกขึ้นมาช่วยทัพบกเข้าใจได้ทันทีว่า ทัพเรือเจ้าพระยาพระ-
คลัง เสียทีแกญวนแล้ว เป็นมั่นคง ญวนจึงได้เลิกทัพเรือยกขึ้นมาช่วยตีไทยแตกเป็นหลาย
กอง ดังนั้นเจ้าพระยาบดินทร์จึงเรียกปรึกษานายทัพ นายกอง แก่ไซ เหตุการณ์เฉพาะหน้า
ว่า

... เชิงศึกญวนแหลมกล้าหาญนักทั้งทัพบกทัพเรือ ญวนองอาจสามารถทั้งเรือ
เสีย ขึ้นมาช่วยทัพบกตีไทยแตกไปหลายกองแล้ว เห็นเหลือกำลังจะต่อสูญวนไม่ได้
ทัพเรือไทยไม่มีจะหนุนทัพบก ทัพบกทัพเดียวเสียเปรียบญวนมาก ถ้าหากว่าญวนจะ
ให้ทัพเรือเข้าโอบล้อมขึ้นมาทางเหนือปากคลองวามะนาวแล้วยกกวหลังตลบมาตีทัพ
บกเราที่ปากคลองแสดกนี้ เราก็คจะเป็นที่ขัดสนจนปัญญา จะหนีก็ไม่มีที่ทางจะไปพ้น
ได้ จะอยู่สู้ก็จะสู้ไม่ไหว เพราะผู้คนก็น้อยไม่มีทัพหนุนอีก ถ้าขึ้นจะอยู่สู้กับญวนที่
นี้เห็นที่จะต้องเป็นศึกขนาบ ถ้าชนะก็จะไม่ได้อะไร ญวนก็จะหนีไปเท่านั้น ถ้าแพ
ก็จะแพราบคาบจนจะหาชีวิตกลับมาบ้านแต่สักคนก็เห็นจะไม่ได้ เพราะทัพเรือไม่ยก
หนุนมาทันหวังที่ศึก คิดดังนี้แล้วจึงสั่งให้ถอยลาลงไป ...¹

เจ้าพระยาบดินทร์แม่ทัพจึงสั่งให้กองทัพบกถอยลาลงไปทางฝั่งน้ำคลองวามะนาว เป็นอันว่า
การเข้าตีค่ายญวนในวันที่ 30 มกราคม พ.ศ. 2377 ที่กะแฉกการไว้นั้นไม่ประสบผลสำ-
เร็จ

แม่ทัพไทยทั้งสองได้ปรึกษารื้อกันอีกครั้งหนึ่ง เจ้าพระยาบดินทร์เห็นควรให้จับ
แม่ทัพนายกองที่ซื่อฉลาดมาเสีย แล้วยกเอาผู้น้อยที่สามารถขึ้นแทน เพื่อกลับเข้าโจมตีญวน
อีกครั้งหนึ่ง แต่เจ้าพระยาพระคลังไม่เห็นควย โดยพิจารณาในแง่การณ์ไกลว่า พวกที่
แสดงความฉลาดนั้นเป็นข้าราชการชั้นสูงชั้นพานทองก็หลายคน ถ้าจับประหารชีวิตเสีย

¹ ประวัติเจ้าพระยาบดินทร์เคชา (สิงห์ สิงหเสนี) สมุหนายกรัชกาลที่ 3 (พิมพ์
เป็นอนุสรณ์ในงานประชุมเพลิงศพคุณหญิงตุม ประเสริฐสุนทราศรัย ณ เมรุวัดจักรวรรดิรา-
ชาวาส 30 เมษายน 2504), หน้า 116.

แล้วจะมีภัยข้างหน้า อีกประการหนึ่งในขณะนั้นโอกาสที่ไทยจะเอาชนะชาติก็เลื่อนกลาง
เต็มที ภัยกระสุนปืน เสี่ยงอาหารรอยหรือลงมาก ประกอบกับใกล้ฤดูแล้งน้ำในแม่น้ำ
และลำคลองจะลดลง เรือรบไทยเป็นเรือใหญ่จะเดินไปในคลองเหล่านั้นไม่สะดวกเกรง
ว่าจะทำการไปไคไม่ตลอด เจ้าพระยาบดินทร์แสดงความเห็นว่า ถ้าไม่อยากฆ่าแม่ทัพ
นายกองเช่นนี้แล้ว มีหนทางอยู่อย่างเดียวคือต้องถอย จึงตกลงเป็นอันว่าถอยทัพ ดังนั้น
ในวันที่ 31 มกราคม กองทัพยกที่ไปตั้งค่ายประชิดภูวนริบลง เรือถอยไปตั้งที่เมืองโชดกก่อน
ส่วนเจ้าพระยาพระคลังก็สั่งให้กองทัพเรือถอย พระราชพงศาวดารกล่าวเขาว่า คราวนี้
นายทัพนายกองต่างถอนสมอขึ้นอย่างรวดเร็ว ฝ่ายพระยาณรงค์ฤทธิ์โกษาและพระยาวิเศษ-
สงครามภักดีซึ่งไปตั้งป้อมของปากคลององเจียงไว้ ครั้นทราบคำสั่งถอยทัพก็ให้ขาดหลวงเป
พาพวกญวนคริสตังที่เข้าสวามีภักดีคือพยพครอบครัวตามกองทัพไทยมาโชดกด้วย กองทัพยก
ยกขึ้นพักอยู่ที่เมืองโชดก ส่วนกองทัพเรือมาถึงเมืองโชดกแล้วเข้าคลองซุกใหม่ (คลอง
วิญเต) ไปเมืองบันทายมาศซึ่งไทยตีไคแต่ก่อนนั้น แต่ปรากฏว่าระคัมน้ำตอนกลางคลองลด
น้อยลงไปมากจนครือ ๆ ท่องเรือ เรือชักจะติดเลยเกิดแยงกันถอยทำให้เรือติดกันเกิด
อดุหมาน เจ้าพระยาพระคลังซึ่งยังอยู่ที่เมืองโชดกกับเจ้าพระยาบดินทร์ต้องส่งกองช่างมา
ช่วยผูกเรือข้ามที่ตันไปจนสำเร็จ แต่ภายหลังเมื่อกองช่างนี้จะกลับไปทางบก พอไปถึง
เมืองกำโพช หรือกำปอด พวกเขมรเห็นว่าไทยถอยก็คิดหาความดีกับญวน จึงก่อการกำเริบ
ขึ้น พวกที่เมืองกำปอดไคปล้นกองช่างและฆ่าพวกไทยที่คุมช่างมา 50 คน

เจ้าพระยาบดินทร์และเจ้าพระยาพระคลังไคปรึกษาราชการศึกช่วยกันจัดการรักษา
ป้องกันเมืองโชดก เพราะเข้าใจว่าญวนคงจะฉวยโอกาสที่ตนไคเปรียบยกทัพเรือมาตีเมือง
โชดกคืนแน่ จึงให้พระยาสุนทรานุรักษ์พาไพรพล เขมรและลาวไปซุ่มมูลดินพูนโคกทำป้อมที่
หน้าเมืองป้อมหนึ่ง และให้จัดการรักษาหน้าที่เชิงเทินรักษาเมืองอย่างแข็งแรง เตรียม
เรือไว้พร้อมเพรียงและแต่งคนออกไปลาดตระเวรสืบข่าวญวน ปรากฏว่า ญวนยกมาจริง
ดังที่คาดไว้ เพราะกองทัพญวนเมื่อเห็นว่าไทยถอยจากคลองวามะนาวแล้ว ก็ยกออกติดตาม
ครั้นมาถึงเมืองโชดกก็เข้าตีเมือง แต่กองทัพยกเจ้าพระยาบดินทร์เอาปืนบนกำแพงเมืองยิง
ป้องกันอย่างแข็งแรง แต่ญวนมิไคทอดย แม่ทัพนายกองฝ่ายญวนแรงศึกลองศึกเราให้เรือ-

รบแจวผ่านหน้าเมืองขึ้นมาเสมอทุกลำคิดเนื่องกันมิไต่หยุด บ้างตกน้ำตาย บ้างตายอยู่ในเรือทุกลำ ถึงกระนั้นก็ตามแม่ทัพญวนมิไต่หยุดยั้ง ยิ่งศึกลองเร่งเรือรบให้รีบแจวเข้าไปต่อรบยิงปืนโตตอบกับไทยอยู่เสมอ เรือรบญวนแจวขึ้นมาเต็มหน้าเมืองโชดกเหมือนบนเมืองไม่มีปืนยิงเลย คุ้มยกลองศึกยังที่เรืออยู่เสมอ ทัพเรือจะถอยก็ไม่ได้ ทองหนแจวตามเสียดลองอาวุธตีแม่ทัพญวน ในที่สุดเรือรบญวนอุศสาหะแจวผ่ากระสุนปืนไทยขึ้นมาถึงคลังข้างเหนือเมืองโชดก หมายจะขึ้นบกยกเข้าหักเอาเมือง ฝ่ายไทยเห็นเช่นนั้นจึงพากันออกมาจากเมืองเอาปืนตีบ ปืนคาบศิลายิงที่ริมฝั่ง ถูกญวนล้มตายมาก แม่ทัพญวนเห็นดังนั้นจึงตีกลองสัญญาณให้ลาทัพถอยเรือรบออกจากคลัง ตอนนั้นญวนเอาไม้ขอนกลิ้งไปที่แคมเรือให้เรือเอียง และเอากรามเรือบั้งตัวทหารไว้ แล้วคอยลองผ่านเมืองโชดกที่ไทยทำการยิงอยู่ตลอดเวลา นั้น จึงถอยไปไต่สำเร็จ ญวนเมื่อตีโชดกไม่ได้ ไต่ลาถอยเลิกทัพกลับไปยังค่ายที่เกาะเจียนชายหรือเกาะแดง

ครั้นเจ้าพระยาพระคลังเห็นญวนถอยทัพจากเมืองโชดกแล้ว จึงรีบลงเรือตามกองทัพเรือไปตั้งอยู่เมืองบันทายมาศ ให้เรือเร็วไว้คอยสืบราชการ 2 ลำ ภายหลังเจ้าพระยาบดินทร์ให้เรือเร็วมาแจ้งราชการเกี่ยวกับญวนซึ่งพยายามเข้าตีเมืองโชดกอีกเป็นครั้งที่สอง เมื่อวันที่ 6 กุมภาพันธ์ แต่ถูกปืนถอยหนีกลับไปอีก เจ้าพระยาบดินทร์เตรียมลาถอยไปเมืองเขมรต่อไป จึงไต่เอาปืนใหญ่ของญวนอุศนวนลงนำหมกที่เมืองโชดก ส่วนเจ้าพระยาพระคลังกวาดครอบครัวเมืองบันทายมาศ เมืองกำปอด เมืองกะพงโสม ยกเข้ามาพักอยู่เมืองจันทบุรี และญวนเขารัตที่ชุมนุมชอนอยู่เมืองโชดกเมื่อรู้ว่าพวกเขารัตคลององเจื่องสมัครมาหมกก็ออกหากองทัพเข้ามาในกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 โปรดให้พวกครัวญวนเขารัตฝรั่งเหล่านี้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดสมเด็จเลี้ยงเหนือบ้านเขมร และโปรดให้สักวาญวนสาวมีภักดี

ฝ่ายเจ้าพระยาบดินทร์เดชาเห็นทัพเรือถอยไปไต่เรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มถอยทัพจากเมืองโชดกไปเมืองเขมร แต่การที่จะลาถอยจากโชดกนี้ญวนคงจะยกทัพบกออกสกัดทัพบกไทยเป็นแน่ เจ้าพระยาบดินทร์จึงคิดกลยุทธ์รักษากำลังทัพไทยไว้เพื่อว่าญวนตามมาข้างหลังจะถูกกลยุทธ์และตายไปโดยไม่ต้องใช้กำลังฆ่าฟัน ทัพญวนพวก

หลังที่จะตามมาอีกอาจเช็ดขยาดไม่ยกตามทัพไทย ไทยจะได้เดินทัพล่าถอยไปได้โดยสะดวก พวกนายทัพนายกองต่างเห็นชอบด้วย เจ้าพระยาบดินทร์ได้สั่งให้พระพรหมบริรักษ์คุมไพร่พลไปทำกลอุบายไว้ตามทางซึ่งจะเดินทัพล่าถอยไปยังเมืองเขมร เป็นกลอุบายไว้ 3 คำบล และกลอุบายนั้นต่าง ๆ กันทั้ง 3 คำบล

คำบลแรก คือที่หนองปรือ โดยซุกหลุมตามทางใหญ่หลายสิบหลุมหลุมหนึ่งลึก 3 สอก 4 สอก นำແหลน หลาว หอก ปักไว้ในหลุมเต็มทุกหลุม นำไม้ไผ่ขัดและปิดปากหลุม แล้วจึงแะดินที่มีหน้าตัดคอยู่ปิดปากหลุมให้เรียบสนิทเป็นพื้นแผ่นดินอย่างเดิม ปรากฏว่าเป็นจริงดังคาด คือ เมื่อกองทัพเจ้าพระยาบดินทร์ยกทัพออกมาจากเมืองโชดกไปได้ 12 วัน องแฉอแม่ทัพใหญ่ฝ่ายญวนยกทัพมาถึงโชดกเห็นไฟไหม้เมืองก็เข้าใจว่าทัพไทยถอยไปแล้ว จึงให้ญวนแม่ทัพ 2 คน คือ องกลางโคย และองดำโคย พร้อมทั้งไพร่พลติดตามตีกองทัพไทยไปถึงเขมร เมื่อถึงหนองปรือ พวกญวนถูกกลอุบายเสียชีวิตประมาณร้อยเศษ ญวนเมื่อรู้อุบายแล้วให้ทหารกองหน้าถือไม้ค้ำไปตามทางข้างหน้าเพื่อคุหลุมและให้เดินทัพติดตามต่อไป โดยไม่ละความพยายาม

คำบลที่สอง คือ ที่ตำบลลาดป่าตะโก กลอุบายครั้งนี้ในหลุมมีรังแตน ต่อ ผึ้ง แตน ไม้หลาว หอก ที่คำบลนี้เจ้าพระยาบดินทร์ให้พระยาอัญญาเรืองเดชคุมพลทหารมาอยู่ข้างหลัง ส่วนทัพอื่น ๆ ให้รีบเดินล่วงหน้าไป ปรากฏว่าพวกญวนถูกผึ้ง ต่อ ตอยและโคตอสูกับกองทัพพระยาอัญญาเรืองเดช ๆ เสียชีวิตในการรบ แต่หมื่นหาญรวบรวมกำลังสู้พลางหนีพลางมาทันทัพเจ้าพระยาบดินทร์

คำบลที่สาม คือ คำบลโคกต้นสะแก กลอุบายแห่งนี้คือซุกไฟค้ำยไม้ไผ่เป็นรางรอบค้ำย นำดินปั้นและปืนใหญ่ที่บันทกหลังข้างมาฝังไว้ใต้ดินรอบค้ำย และบรรจุลูกดินเกินกับสัดส่วนจนเหลือกำลังปืนจะชนใด ซึ่งถ้าถูกไฟเมื่อใด ปืนใหญ่จะแตก นอกจากนี้ยังได้ลามาชะนวนตามดังดินปั้นและปืนใหญ่ที่ฝังไว้ค้ำยนั้น ให้ชะนวนขึ้นมานบนพื้นค้ำยตามเตาไฟหงษ์ขาว เกา ๆ ในค้ำยทุกแห่ง และขึ้นตามหลุมที่นำรังต่อซ่อนไว้ ถ้าญวนเข้าไปในค้ำยหงษ์ขาว ชะนวนซึ่งอยู่ที่เตาไฟจะลามไปติดดินปั้น หรือถ้าญวนคิกไฟเพื่อเผารังต่อ รัง-

แทน ไฟจะติดระฆังในหลุม และไฟระฆังจะลามไปติดปืนใหญ่ และถึงกินปืนด้วย ซึ่งจะ
ทำให้เกิดระเบิดไปทั่วทั้งค่าย ที่นี่เป็นที่สำคัญจะเอาชัยชนะแก่อูยวณ ปรากฏว่า อูยวณถูกกิน
ปืนระเบิดตายเป็นจำนวนมากประมาณพันเศษ

ขณะที่เจ้าพระยาบดินทร์ เสด็จออกทัพกลับไปเมืองเขมรนั้น ในระหว่างเดินบกมา
กลางป่านั้น พวกเขมรออกการกำเริบขึ้นอย่างรุนแรง คอยจับทหารไทยที่เดินทางลำห้วย
นั้นฆ่าเสียมาก เจ้าพระยาบดินทร์ได้ทราบดังนั้นโกรธ ให้หยุดกองทัพแล้วให้ทหารเที่ยว
ค้นในป่าจับเขมรมาได้เท่าใดเอาไฟคลอกเสียสิ้น เขมรจึงขยาดไม่กล้าตามรบกวานอีก
เมื่อปราบเขมรเสร็จจึงเดินทัพต่อมาถึงเมืองเชิงกระชุม โค้ชาวว่า เขมรเป็นกบฏขึ้นทุก
เมือง เพราะเคิมเขมรเอาใจออกห่างจากอูยวณมาพึ่งไทย เขมรหมายใจว่าไทยจะช่วย
ปราบปรามอูยวณให้สิ้นการเบียดเบียนข่มขืนเขมร เพราะฉะนั้น เขมรจึงได้เข้าไปในกองทัพไทย
ไปช่วยรบอูยวณ แต่บัดนี้ไทยลาทัพถอยหนีอูยวณมายังเมืองเขมร พวกเขมรเห็นว่าไทยสู้
ไม่ได้ เขมรกลัวอูยวณครอบงำเขมรมากขึ้นอีก จึงคิดทำดีให้อูยวณเห็นใจคิดการกบฏขึ้นพร้อม
กันเข้าล้อมจับและฆ่าพวกกองทัพไทยที่ตั้งรักษาการเมืองต่าง ๆ อยู่นั้น ตายเป็นจำนวนมาก
สมดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า "...ด้วยเขมรโดย
มากนั้นมีสัญชาติเป็นอันขาดสันดานโง่ ประพฤตินิสัยไม่ซื่อตรงต่อผู้มีพระคุณประจักษ์
ญาณชาติ คือมีลึนประจักษ์ลึนตะกวด มีใจประจักษ์สุนัขบ้าคอยทรยศต่อผู้มีพระคุณอยู่เสมอ..."¹
เจ้าพระยาบดินทร์จึงส่งคนถือหนังสือแจ้งราชการแก่นักองคิม นักองควง พระพรหมบริรักษ์
พระยาราชโยธา หลวงราชเสนา พระยาอภัยภูเบศร์ ที่เมืองพนมเปญให้รอกำแพงเมือง
และกวาดต้อนครอบครัวส่งไปยังกรุงเทพฯ แต่พอพวกครัวแขก ครัวจีน เขมรมาถึงเมือง
กะพงหลวงก็ก่อการกำเริบขึ้น พวกกันหนีไปเสียเป็นอันมาก ได้แต่ครัวจีนราว 500 คน ส่ง
มากรุงเทพฯ ซึ่งโปรดให้ตั้งอยู่เมืองนครไชยศรี ส่วนพระยาราชโยธา พระยาอภัยภูเบศร์
นายทัพนายกองถอยมาตั้งที่เมืองโพธิ์สัตว์ เช่นเดียวกับเจ้าพระยาบดินทร์ที่ถอยจากเมือง

¹ พระยาอนุชิต, ประชุมพระบรมราชประวัติสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (ศิริ
อักษร, 2475), หน้า 238 - 240.

เชิงประชุม

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยานครราชสีมากับพระยาราชนิกูล ซึ่งได้รับคำสั่งให้ยกจากเมืองบางพรมไปไซ่ง่อนนั้น เห็นจะเคลื่อนทัพไปช้ามมาก เพราะไม่มีทางคมนาคม ต้องไปด้วยความลำบากทั้งขัดสนเสบียงด้วย เมื่อยกเกือบถึงเมืองไซ่ง่อนเห็นพวกเขมร ญวน กำเริบขึ้นเข้ามาล้อมฆ่าพวกกองทัพเมือง ๆ ก็จับเขมรไล่เลียงไต่ความว่า กองทัพยกทัพเรือฝ่ายไทยแตกลาถอยไปแล้ว และสังเกตว่าพวกเขมรมีอาการกระต้างกระเดื่องหนักขึ้น เห็นว่าจะทำการไปตามคำสั่งไม่ได้ จึงปรึกษากันระหว่างแม่ทัพนายกองทั้งปวง เห็นพร้อมกันว่าต้องถอยกลับไปพึ่งราชการที่แม่ทัพใหญ่ ณ ผังแม่น้ำโขง แต่ครั้นถอยมาถึงแม่น้ำโขงปรากฏว่าพวกเขมรแกล้งเก็บเรือไปเสียหมดเพื่อไม่ให้ไทยถอยได้ แต่เป็นเคราะห์ที่พระยาพิชัยสงคราม (เพชร) เป็นผู้วิชาช่างไฟทำสะพานแพลอยข้ามแม่น้ำโขง ทหารก็เดินข้ามทางสะพาน ส่วนช่าง มา จูงเลียบข้างแพไปไต่ เว้นแต่พระยานครสวรรค์เท่านั้นแตกความสามัคคีกับเจ้าพระยานครราชสีมา พระยาราชนิกูล ไม่ช่วยทำแพเลย ไม่ยอมข้ามสะพาน ยกทัพ 1,00 แยกไปทางหากเลียบฝั่งโขงจะไปเมืองจำปาศักดิ์ แต่ไปถูกเขมรรุมโจมตีแตกกระจัดกระจายตายหมด ทั้งนี้ แสดงให้เห็นชัดว่า การที่มีใฝ่มีบังคับบัญชาสิทธิขาดแต่คนเดียว ทำการรวม ๆ กันคล้ายคณะกรรมการจึงเป็นเหตุให้เสียการ เสียกำลังไร้ผลโดยไร้ประโยชน์

เมื่อกองทัพเจ้าพระยานครราชสีมาข้ามแม่น้ำโขงไปได้แล้ว ได้เดินทางต่อไปทางเมืองกำปงสวาย ญวนเขมรมาตีตัดทัพโคจรุบกัน ญวนเขมรลาถอยไป ทัพไทยจึงขึ้นไปทางเสียมราฐ และตั้งอยู่ที่พรหมสกล ให้พระยาจาแสนบดี พระยาราชนิกูล พระยาพิชัยสงครามคงตั้งอยู่ที่กำปงสวาย ส่วนทัพพระยาสีหราชเดโชหายไปสืบยังไม่ไต่ความ อาจถูกญวนฆ่าตายหมด ครั้นเจ้าพระยาบดินทรทราบข่าวว่าเจ้าพระยานครราชสีมามาอยู่ที่พรหมสกลแล้ว จึงมีคำสั่งให้กวาดครัวเขมรที่กำปงสวายและที่อยู่บริเวณตะวันออกทะเลสาบ ส่งไปไว้ที่นครราชสีมา เมืองสุรินทร์ และเมืองชุขันธ์ ส่วนเจ้าพระยาบดินทรซึ่งตั้งทัพพักพลอยู่ที่โพธิ์สัตว์ เห็นว่าจะตั้งอยู่ไม่ได้เพราะขัดสนเสบียงอาหารไม่พอเลี้ยงไพร่พล จึงให้พระยาพระ หลวง นายทัพนายกองกวาดคนครัวเมืองอพยพมาตั้งอยู่ที่เมืองพระตะบอง แต่เมื่อ

เดินครัวเมืองโพธิสัตว์มาตามทางบ้านนั้น ครัวนี้เข้าป่าระนามมาก ที่คิดตามมาได้มีจำนวนไม่มาก

ฝ่ายญวนเมืองเตียนกุน เสนาบดีกรุงเวซึ่งถืออาญาสิทธิ์มาเป็นแม่ทัพหลวง บังคับบัญชาแม่ทัพทุกกองอยู่ ณ เมืองลองโหนั้นทราบวา กองทัพบกและเรือของไทยถอยไปยังเมืองพระตะบองหมดแล้ว จึงส่งองจันเปี้ย ขุนนางผู้ใหญ่ในกองทัพคุมทหาร 1,000 คนพานักองจันเจ้ากรุงกัมพูชาและครอบครัวพระยาพระเชมรที่หนีไทยไปพึ่งญวนกลับมาอยู่เมืองพนมเปญ ส่วนองท่าตายนคายทานเองรีบไปสมทบกับกองทัพขององเตียนกุนแม่ทัพใหญ่ เพื่อทำการล้อมเมืองไซงอนต่อไป เพราะขณะนั้นยังตีไซงอนไม่ได้

ส่วนกองทัพที่ 3 และที่ 4 ซึ่งโปรดให้พระมหาเทพ (ป้อม) กับพระราชรินทร์ (ซ่า) เป็นแม่ทัพฝ่ายทางเมืองลาวตะวันออก ยกขึ้นไปพร้อมกับเจ้าพระยาบดินทรเดชา ตั้งแควเดือนพฤศจิกายน 2376 นั้น พระมหาเทพยกกองทัพขึ้นไปตั้งอยู่ที่นครพนม ส่วนพระราชรินทร์ยกทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองหนองคาย พระมหาเทพมีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ แจ้งวาจะยกไปตีเมืองลำนํ้าซึ่งญวนเรียกว่าแองตามแผนการรบ โดยยกกองทัพใหญ่ไปถึงคานกือ-เคิมเป็นทางของแคบ มีน้ำเหนือหลากมากและเคินทางของแคบลำบาก จึงไม่สามารถเคินทัพลงไปตีเมืองลำนํ้าตามแผนการทัพได้ จึงยกกองทัพไปตีได้ 4 เมือง คือ เมืองมหาชัย เมืองพอง เมืองพลาน และ เมืองจุมพล⁽¹⁾ ได้กวาดต้อนครอบครัวลาว 6,000 คน ซึ่งเป็นคนอยู่ในเขตแดนญวนข้ามฝั่งแม่น้ำโขงมาส่งเมืองนครราชสีมา

ส่วนพระราชรินทร์มีใบบอกลงมาว่า พระราชรินทร์กับพระประทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคาย พระพิทักษ์เขตขันธ์ ซึ่งประชุมทัพอยู่ที่หนองคายก่อนนั้นคุมทัพข้ามแม่น้ำโขง ครั้นมาถึงบ้านโพธิ์งาม สืบได้ความว่ามีญวนมาตั้งรักษาอยู่ที่เมืองพนมประมาณ 500 คน ที่เมืองสุย 100 คน ที่เมืองเชียงค้ออีก 200 คน อยู่ที่เมืองเชียงขวางอีก 500 คน พระราชรินทร์จึงได้จัดการส่งเพี้ยมณีไชยไปเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเชียงขวางมาเข้าควย ได้กำลังชาว-

(1) เมืองนี้ในพระราชพงศาวดารเรียก ชุมพร เป็นเมืองอยู่ริมแม่น้ำบังเหียนทางตะวันออกเมืองมุกดาหาร ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง

เชียงขวางประมาณ 1,000 คน มาสมทบ จึงยกไปตีญวนที่มาตั้งเมืองอยู่ในเมืองเชียงขวาง เมืองเชียงคี่แตกไปหมด โศษญวนตาย 300 เศษ และจับเป็นมาได้ 41 คน และจัดทัพยกไปตีเมืองลาวที่ขึ้นกับญวนซึ่งจะไปบรรจบกับกองทัพฝ่ายเหนือของเจ้าพระยาธรรมมาต่อไป

ฝ่ายเจ้าพระยาธรรมมา (สมบุญ) นั้นโดยยกขึ้นมาทางเมืองพิชัย ตั้งอยู่ ณ ปากลายคอยทัพเมืองพิชัย และได้ไปประชุมทัพที่เมืองหลวงพระบาง เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2377 คอยทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งประกอบด้วยกองทัพเมืองสวรรคโลก เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองเพชรบูรณ์ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมื่อทัพพร้อมกันแล้ว ได้จัดให้กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือยกไปทางเมืองเชียงตันไปตีเมืองพวนทางหนึ่ง ส่วนเจ้าพระยาธรรมมาคุมทัพไทยบรรจบกับทัพเมืองหลวงพระบางยกไปตีเมืองแฉ่ง หัวพันทั้งห้าทั้งหก ซึ่งต่อแดนเมืองหลวงพระบางอีกทางหนึ่ง เจ้าเมืองหลวงพระบางจัดให้อุปราชแสนท้าวเพี้ยลาว มีชื่อ คุมกองทัพเมืองหลวงพระบาง 2,000 คน เข้าบรรจบกับกองทัพไทยหัวเมืองฝ่ายเหนือ เจ้าพระยาธรรมมาแม่ทัพใหญ่และเจ้าเมืองหลวงพระบางยกกองทัพไทยลาวออกจากเมืองหลวงพระบางไปเมืองแฉ่ง โศษเมืองนั้นมาไว้ในอำนาจโดยมิได้สู้รบอย่างไร

ส่วนพระยาสวรรคโลก หลวงมหาใจภักดี พระพิจิตร หลวงมหาคไทย หลวงสุภาวดีเมืองพิษณุโลก พระแก้ว พระวังขวา เมืองแพร่ เจ้าอุปราช พระยาเชียงเหนือ พระยาเมืองแฉ่ง เมืองหลวงพระบาง นายทัพนายกองสูงเจ้าอุปราช เจ้าโงน เจ้าดวง เจ้าลาว เมืองพวนทั้ง 3 คน ลงมาเมืองหลวงพระบางแจ้งว่า พระยาสวรรคโลกและนายทัพนายกองไทยลาวยกจากเมืองหลวงพระบางขึ้นไปถึงคานหลวงจะไปคานทาตือ ได้ปรึกษากันสองพระยาเมืองแฉ่งไปเกลี้ยกล่อมจนตกลงใจยอมขึ้นแก่ไทยแล้ว ฉะนั้น พกกองทัพพระยาสวรรคโลกกับนายทัพนายกองยกไปถึงเมืองสุยก็ได้รับความร่วมมือจากเจ้าเมืองที่ญวนแตกพ่ายไป และเลยไปตีค่ายญวนที่เมืองพวนได้โดยง่าย ญวนที่คุมอยู่เมืองพวนแตกกระจัดกระจายไป เจ้าพระยาธรรมมาให้ท้าวคำสุก ท้าวคำมงคล เมืองหลวงพระบาง พาเจ้าโงน เจ้าดวง เจ้านายเมืองพวนซึ่งนำกองทองคำหนัก 13 ตำลึง 3 บาท 3 สลึงเฟื้อง (ประมาณ 853 กรัม) ลงมาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นของบรรณาการ ส่วนเจาราชบุตรเมืองพวนนั้น พระยาสวรรคโลกเอาตัวนำกองทัพขึ้นไปเมืองพวน หัวเมืองพวนจึงกลับมาเป็นของไทยตามเดิม

ต่อมาเจ้าพระยาธรรมรากับเจ้านครหลวงพระบางคิดจะยกทัพไปตีหัวพันทั้งห้าทั้งหก แต่โคตรราชว่า เจ้าเมืองเหล่านั้นเตรียมตัวจะหนีไปเมืองญวน เห็นว่าราษฎรจะได้รับ ความเดือดร้อนโดยใช่เหตุจึงแต่งให้คนไปเกลี้ยกล่อม คือ ให้เพี้ยศรีหรือรรคหาปากเหือง ซึ่งเคยทำหน้าที่เป็นลามาเมืองหัวพันทั้งห้าทั้งหกมาก่อนไปเกลี้ยกล่อม เลยได้เมืองเหียม เมืองห่อ เมืองซำเหนือ เมืองซำใต้ เมืองชว่น เมืองโสย เมืองเชียงค้อ เมืองเหียม กับเมืองอื่น ๆ อีก 41 หัวเมือง ทางบอกว่าจะขอสวามิภักดิ์ เจ้าพระยาธรรมราก็ได้ เลิกทัพกลับ ทั้งเวลานั้นเป็นเวลาเข้าฤดูฝนด้วย หัวเมืองเหล่านั้นก็เริ่มเคยขึ้นแก่เวียงจันทร์ ครั้นเจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏเอาไปยกให้ญวนจึงเลยไปขึ้นญวน บัดนี้ ขอสวามิภักดิ์ใครจะขึ้นแก่ หลวงพระบางต่อไป จึงโปรดให้ขึ้นหลวงพระบางตามความประสงค์ แต่ทรงพระราชดำริ ว่าจะต้องลองเกณฑ์ไปทำสงครามว่าจะยอมไปหรือไม่ ถ้ายอมไปจึงจะเชื่อแน่ว่าสวามิภักดิ์ จริง แต่ไม่ปรากฏว่าใครทดลองอย่างไร

ผลของการรบกับญวนตอนที่ 1

การรบครั้งนี้ ทั้งไทยและญวนต่างฝ่ายต่างเสียไพร่พล ช่าง มา คั้น แต่ได้รับผล ต่างกัน กล่าวคือ ฝ่ายญวนนั้นได้รับผลมาจากการที่ไทยไม่ประสบความสำเร็จในการรบ ซึ่งเป็นผลให้ญวนปกครอง เขมรได้เต็มที่แต่ฝ่ายเดียว ยิ่งทำให้ญวนมีอำนาจในเขมรมากขึ้น ซึ่งจะเป็นชนวนให้เกิดอันธมฺยสยามยุคตอนที่ 2 ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป สำหรับ ฝ่ายไทยนั้น แม้จะไม่สมความมุ่งหมายที่จะเอาคืนแดนเขมรกลับคืนมา เพราะทัพเรือปฏิบัติ การรบอ่อนแอ แต่จากการทำสงครามกับญวนในขั้นตอนนี้ ได้รับผลสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ไทยได้ฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาเป็นของเรา ตลอดไปจนถึงหัวเขาแดนญวน และได้หัวพันทั้งห้า ทั้งหก สิบสองจุไทย บางส่วน คือบริเวณเมืองแกลงมาอยู่ในพระราชอาณาจักร แต่หากว่า หัวเมืองเหล่านี้ได้ยอมสวามิภักดิ์โดยดี มีต้องเสียกำลังไพร่พลมากมายนัก ไทยจึงปกครอง หัวเมืองเหล่านี้อย่างเมืองประเทศราช คือ ให้ปกครองตนเองมิได้มีทหารไปตั้งควบคุม ขอบนี้ในเวลาต่อมาจึงเป็นปัญหาที่ฝรั่งเศสอ้างว่ามีได้เป็นของไทยแล้ว เพราะไทยไม่ได้ เอากองทัพทหารไปตั้งรักษา แต่มีข้อควรสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า การตีหัวเมืองใด ๆ ก็ดี

ถ้าไทยต้องปราบปรามด้วยกำลังทหารแล้ว มักจะกวาดต้อนครอบครัวมาไว้ในพระราชอาณาจักรชั้นใน ปล่อยให้ดินแดนที่อยู่ห่างไกลออกไปนั้น กลายเป็นที่รกร้างขาดการทำนุบำรุง เสียทีเดียว เพราะฉะนั้น จึงทำให้เกิดผล 2 สถาน คือ 1. พลเมืองแถบนั้นเกลียดชังไทยไม่ยอมอาศัยใต้อำนาจ เช่น ในเมืองเขมร เป็นต้น 2. เมื่อหัวเมืองห่างไกลกลายเป็นป่าเถื่อนไป ชนชาติอื่นได้โอกาสก็คิดมาแย่งเอาไปได้โดยง่ายเหมือนของที่เราทอดทิ้งเสีย มีคนอื่นมาเก็บเอาไปเป็นอาณาประโยชน์ของเขา เราก็คงต้องเสียที่จะเรียกร่องเอาคืน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย